

IKONOLOŠKI TEMELJI VJERE Vjera kao prijateljstvo s Bogom

Anton TAMARUT, Zagreb

Sažetak

Autor ukazuje u članku na vjeru kao dar uzdarja, kao mogućnost čovjekova odgovora Bogu na darovani život. Čovjek je, naime, pozvan definirati svoj odnos s Bogom na osnovu Božjeg odnosa prema čovjeku. Temeljeći svoja promišljanja na biblijskom shvaćanju po kojem je čovjek slika Božja, odnosno, prijatelj Božji, autor naglašava kako čovjekov odnos prema Bogu treba biti cjelovit, osoban i kreativan.

Prema autorovu mišljenju, čovjek može živjeti drukčije samo ukoliko je motiviran osobnim odnosom prema određenoj osobi; ukoliko mu dotična osoba predstavlja otkriće i spoznavanje vlastitog života; ukoliko u drugoj osobi, u njezinoj blizini nalazi, s jedne strane, određenu sigurnost i potvrdu svoje osobne vrijednosti, nadahnuće svojoj kreativnosti, te s druge strane, ukoliko sluti i osjeća kako bi tek u potpunom jedinstvu i zajedništvu volje i ljubavi s tom istom osobom mogao ostvariti najdublju čežnju svoga bića. Samo ona vjera, smatra autor, koja se može usporediti s odnosom punim ljubavi i povjerenja prema voljenoj osobi može se nazvati živom vjerom, tj. onom vjerom od koje se živi.

Vjera kao živa i dinamična stvarnost podrazumijeva rast i napredovanje koji su ponekad usporeni pa i ugroženi različitim oblicima nutarnjeg otpora; radi se, naime, o infantilnom shvaćanju i doživljavanju Božjeg odnosa s čovjekom: iskustvo vjere svodi se isključivo na iskustvo određene duhovne ugone i zadovoljstva. Na hodočašću prema budućnosti vjera se hrani nadom; ona je dar Duha; ohrabruje nas da se suočimo sa zahtjevima ljubavi i da ne klonemo pred ponavljanjem istih grijeha i naizgled pred beskorisnim ponavljanjem odluka i ponovnih padova.

Na kraju autor naglašava kako sinovski i prijateljski odnos prema Bogu nužno traži svoj izraz u ljubavi prema bližnjemu. Ljubiti bližnje ljubavlju koju je Bog po svome Duhu izlio u srca naša (usp. Rim 5,5), prvenstveno znači, prepoznati u bližnjima Božje prebivalište; s Bogom se radovati njihovu postojanju te na taj način sudjelovati u otkupljenju svijeta od zavisti i ljubomore, sebičnosti, netrpeljivosti i mržnje. Tko iskreno ljubi, smatra autor, nikad neće pomisliti da ljubljenu osobu potpuno poznaje, naprotiv, promatrat će je kao dragu tajnu, bit će otvoren za njezin rast i promjene; radovat će se njezinim preobraženjima.

Ključne riječi: vjera, prijateljstvo, život, nada, ljubav, slika Božja, rast.

Za čovjeka koji u svom životu ozbiljno računa s Bogom, kažemo da je vjernik. Takav čovjek ponajprije shvaća svoj život kao dar; ne smatra, naime, da se izvor njegova života nalazi u njemu samome; ne ponaša se kao apsolutni gospodar svoga života, nego prvenstveno kao njegovatelj dara koji je primio od osobe čiji je izbor, koja ga voli i ima u njega povjerenja te se nada i njegovu uzdarju. Bog se čovjeku nada. Vjera je, naime, dar uzdarja, mogućnost čovjekova odgovora Bogu na darovani život, odnosno, na Božju darovanu blizinu. Čovjek može odgovoriti Bogu samo onim što je primio, životom, odnosno, prijateljstvom. Prema tome, gotovo je nemoguće odijeliti vjeru od života; vjera se živi, od vjere se živi, »na hodočašću u budućnost«¹ vjera se hrani nadom, i nalazi u ljubavi svoj izraz.

Vjera kao dar uzdarja

Život se prvenstveno sastoji u komunikaciji; u mogućnosti uspostave odnosa sa svijetom oko sebe, sa samim sobom, s bližnjima i s Bogom. Razina i kvaliteta tih odnosa koji se međusobno prožimaju određuju na neki način samu vrijednost života. Za čovjeka stvorena na sliku Božju, blizak i prijateljski odnos s Bogom temelj je i svojevrсна garancija za kvalitetu i uspješnost svekolikih odnosa u svijetu. Ispravan odnos prema Bogu nužno se u pozitivnom smislu odražava na čovjekov odnos prema bližoj i daljnoj okolini. No, nameće se pitanje, na temelju čega čovjek može i treba definirati svoj odnos s Bogom. Odgovor je, barem što se biblijske objave tiče, vrlo jednostavan: na osnovu Božjeg odnosa prema čovjeku. Pratimo li povijest Božje objave kroz povijest saveza što ih Bog uvijek iznova zasniva s ljudima, možemo uočiti određene konstante. Naime, već u samom činu stvaranja koji je u Bibliji prikazan također kao svojevrсни oblik saveza, Božji odnos prema čovjeku je vrlo osoban, angažiran i prijateljski. Bog čovjeka ne stvara serijski, nego pojedinačno, poput vrsna umjetnika, Bog uživa u stvaranju, u »djelu ruku svojih«; upisuje se u čovjeka, udahnuje mu dušu, krase ga crtama svoga lica: stvara ga na svoju sliku, sebi slična, da bude biće njegove prijateljske prisutnosti, biće koje će također, osobno, slobodno i kreativno moći ljubiti druga bića, Boga svoga stvoritelja i prijatelja, na prvom mjestu. Stvarati, u Boga znači darivati, odnosno, ljubiti. Ljubav i stvaranje u Bogu su jedno. Božji odnos prema čovjeku isključuje svaki oblik sebičnosti i koristoljublja. Već sv. Irenej ističe kako je Bog na početku oblikovao Adama ne kao da bi nekoga trebao, nego da bi imao kome svoja dobročinstva darovati.²

¹ Usp. F. KUHARIĆ, *Principi dobra*, Zagreb, 1996., str. 19. Govoreći o teološkoj kreposti nade, kardinal Kuharić kaže za kršćanski život da je kao hodočašće u budućnost koju je teolog Rahner nazvao »apsolutna budućnost«.

² SV. IRENEJ LIONSKI, *Adversus haereses*, IV, 13, 4-14,1: SC 100, 534-540.

Upravo čin stvaranja žene, kako ga slikovito donosi Jahvist, zorno pokazuje Božju velikodušnost i brigu o čovjekovim potrebama, među kojima potreba za drugim sebi jednakim a opet od sebe različitim i komplementarnim bićem spada u čovjekovu osnovnu potrebu: »Nije dobro da čovjek bude sam« (Post 2,18).³ Božji prijateljski odnos prema čovjeku podrazumijeva, dakle, od samog početka i čovjekov odnos prema drugom čovjeku; drugim riječima Božji osobni odnos prema pojedincu nije isključiv i zatvoren, nego je otvoren i usmjeren prema širem zajedništvu osoba. Ono što posebno upada u oči u slikovitom izvješću o stvaranju čovjeka jest Adamovo oduševljenje ženom koju mu je Bog udijelio (usp. Post 2,23). Bog, dakle, povezuje ljude i dariva ih jedne drugima na zadovoljstvo i radost. To se dakako posebno odnosi na bračno i obiteljsko zajedništvo, ali se također kroz povijest spasenja proteže, najprije u Starom zavjetu na Izraelski narod, a u Novom zavjetu na Crkvu kao novi Božji narod.

Budući da je čovjek kao slika Božja, ujedno i Božji sugovornik, sukladno Božjem odnosu prema čovjeku i čovjekov odnos prema Bogu treba biti prijateljski: osoban i kreativan, otvoren također za zajedništvo s drugim osobama. Kao što se Bog u stvaranju čovjeka ne ponavlja, nego se u svakome na nov i drukčiji način objavljuje i daje, tako i čovjekov odgovor Bogu treba biti vlastit i izvoran; u vjeri ne bi smijelo biti imitacije i jednoličnosti. Čovjek je pozvan uzvratiti Bogu s onim što jest, s dušom i tijelom; u svoj odnos s njime trebao bi, dakle, uključiti svoj um i osjećaje, tjelesne i duševne sposobnosti, mogućnosti svog jezika i vlastitosti svoje životne dobi, kulture i obrazovanja, sve ono što ga čini jedincatim i neponovljivim. »Vjera mora biti drugačija u djeteta i mora biti drugačija u zrele osobe i mora biti drugačija u osobe koja nazire drugu obalu, jer svaka ta osoba na drugi način postoji. Vjera nije ništa drugo nego čitavo čovjekovo postojanje kojim se kazuje 'da' Bogu.«⁴

Kao što Bog ljubi čovjeka iskreno i nesebično tako je i čovjek pozvan da njeguje svoj odnos s Bogom ne radi određene koristi, nego radi zajedništva i prijateljstva s njime, što je već u sebi vrhunska vrijednost. Vjera se ne bi smijela svesti na sredstvo kojim želimo od Boga dobiti ovaj ili onaj dar, nego prvenstveno treba biti životni i konkretni izraz onih mogućnosti koje smo primili od Boga da bismo s njime mogli živjeti u trajnom prijateljstvu i ljubavi.

Kao što Božji odnos prema pojedincu od samog početka uključuje i čovjekov odnos i otvorenost prema drugom čovjeku, tako i obratno, čovjekov odnos

³ Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae*, Zagreb, 1995., br. 35: »Samo pojava žene, tj. bića koje je tijelo od njegova tijela i kost od njegove kosti (usp. Post 2,23), u kojem također živi duh Boga Stvoritelja, može zadovoljiti zahtjev dijaloga među osobama, koji je tako važan za ljudsko postojanje. U drugom, čovjeku ili ženi, se odražava sam Bog, konačno i zadovoljavajuće utočište svake osobe.«

⁴ I. GOLUB, *Dar dana šestoga*, Zagreb, 1999., str. 10.

prema Bogu uključuje i sve odnose po kojima je pojedinac sastavni dio određene zajednice; u pojedinačni i osobni odnos s Bogom nužno je upisana i komunitarna dimenzija čovjekovog postojanja. U zajedništvu s Bogom vjernik ne može i ne želi biti sam, nego teži k tome da iskustvo svoga životnog odnosa s Bogom, svoju zahvalnost i oduševljenje njegovom dobrotom i vjernošću izrazi i podijeli s drugima, da zajedno sa svojim bližnjima živi u punom zajedništvu s Bogom. Tek sudjelovanje s drugima u istom zajedništvu, »s Ocem i sa Sinom njegovim Isusom Kristom« za vjernika predstavlja potpunu radost (usp. 1 Iv 1, 3-4). Prema tome, bližnji, odnosno, zajednica predstavlja čovjekov nezaobilazni put do potpune radosti u Bogu.

Vjera od koje se živi

Često se može steći dojam kako je vjera i u životu deklariranih vjernika nešto sporedno i prigodno. No ako prihvatimo biblijsko shvaćanje po kome je čovjek slika Božja, tj. biće definirano bliskim i prijateljskim odnosom prema Bogu,⁵ tada je vjera kao izraz za čovjekovu komunikaciju s Bogom od presudne važnosti. Taj je odnos za čovjeka konstitutivan. Upravo povijest raskida saveza, odnosno prijateljstva s Bogom s čovjekove strane, pokazuje kako je u takvim situacijama zapravo nemoguće govoriti o životu. I opet se kao primjer može navesti stanje u kojem se prema slikovitom biblijskom prikazu našao čovjek sa svojom ženom nakon što se iznevjerio Bogu. Naime, poremećeni odnos s Bogom, izravno se odražava i na međuljudske odnose; dolazi do iskustva straha i uzajamnog otuđenja; međusobno povjerenje se pretvara u uzajamno optuživanje; umjesto oduševljenja slijedi ravnodušnost i monotonija; u komunikaciji među ljudima počinje dominirati zavist, netrpeljivost i nasilje, sve dotle da brat za brata predstavlja životnu opasnost (usp. Post 4, 8). Može se, dakle, reći da narušeni odnos s Bogom dovodi u pitanje sâm čovjekov život; pretvara ga, naime, u ono što metaforički nazivamo pakao.

Suprotno tome, čovjek se u svojoj pojedinačnoj i društvenoj dimenziji potpuno ostvaruje samo u bliskom i prijateljskom odnosu s Bogom. Kao slika Božja, tj. kao biće Božje prijateljske prisutnosti, radostan je zbog vlastitog postojanja i jednako se tako raduje postojanju drugoga; vjerom se, naime, čovjek otvara za druge; bližnje promatra kao dar Božje blizine, kao bogatstvo njegove domišljate ljubavi; različitost drugih osoba osjeća kao osobno obogaćenje; bližnji mu nisu suparnici, nego saveznici i prijatelji.

⁵ U svezi sa značenjem čovjekove stvorenosti na sliku Božju, usp: I. GOLUB, *Prijatelj Božji*, Zagreb, 1990., str. 91–155; ISTI, *Dar dana šestoga*, str. 25–64; A. TAMARUT, *Bild Gottes als locus theologicus der Gnadenlehre. Die Gnade als Nähe Gottes in den Werken von Ivan Golub*, Rijeka, 1994., str. 93–127.

Po vjeri čovjek dolazi do sigurnosti da je poželjno i voljeno biće; zbog toga se osjeća dobro; nigdje i nikada nije sam, prepušten samom sebi. »Pa da mi je i dolinom smrti proći – veli psalmist – zla se ne bojim, jer si ti sa mnom« (Ps 23, 4). Ta sigurnost dobrohotne blizine i ljubavi pruža vjerniku mogućnost da živi poletno i razigrano kao dijete u krilu svoje majke, bez straha i tjeskobe za sutra; siguran je, naime, da Otac nebeski znade što mu je potrebno i prije nego ga zašite (usp. Mt 6, 25-34); vjera u Boga oslobađa čovjeka kompleksa sveznanja i svemoći te ga čini pristupačnim, poučljivim i poslušnim. Vjernik poslušnost vjere ne promatra kao ograničenje svoje slobode, nego kao izraz ljubavi i povjerenja prema Bogu⁶; ona za nj predstavlja prvenstveno pozitivnu mogućnost slobode, put u »darovanu« odnosno, »oslobođenu slobodu«, onu, za koju nas je Krist oslobodio (usp. Gal 5, 1). Može se reći da on time zapravo na najbolji mogući način usvaja i potvrđuje ljubav koju Bog gaji prema njemu.

Plodovi iskrene vjere su redovito ljubav, mir i radost, i to upravo stoga što se poslušnošću vjere čovjek oslobađa navezanosti na samog sebe; nije više zaokupljen sobom, nego je sav usredotočen na Boga; njemu se raduje, njime ponosi i oduševljava;⁷ ne živi više sebi, nego njemu; njemu prvenstveno pripada (usp. Rim 14, 7-8); svjestan je, naime, da je po krštenju povezan s Kristom kao ud tijela sa svojom glavom (usp. 1 Kor 12, 12-13), kao loza s trsom (Iv 15, 5); ne broji više svoja dobra djela i ne pouzdaje se u svoje uspjehe, nego u njegovu vjernu i milosrdnu ljubav. Istinski prijatelj Božji je slobodan od duhovne narcisoidnosti te umjesto o sebi, radije govori o Bogu, svome ocu i prijatelju s kojim »preskače zidine« (2 Sam 22, 30). Čovjek koji je Bogom oduševljen, nalik je nebesima koja slavu Božju kazuju, svodu nebeskom što naviješta djelo ruku njegovih (usp. Ps 19, 2).

Isus nadahnitelj i uzor vjere

Vjera u smislu prijateljskog, povjerljivog i predanog odnosa s Bogom (*fides qua*) morala bi se nužno odraziti na čovjekove ukupne odnose u kojima živi. Taj odnos, naime, ne može i ne smije ostati skriven od javnosti; nego se upravo kao svako pravo prijateljstvo živi javno i otvoreno; drugi, koji možda nisu u tako osobnom i aktivnom odnosu s Bogom morali bi na iskrenom vjerniku zapaziti prednosti i blagodati takvog prijateljskog odnosa, primijetiti određenu sličnost s crtama Kristova lika; prijateljstvo je, naime, blizina koja stvara sličnost. U očima

⁶ Usp. *Dei verbum*, br. 5: »Bogu objavitelju treba odgovoriti 'poslušnom vjerom' (Rim 16,26; usp. Rim 1, 6; 2 Kor 10, 5-6) kojom čovjek čitava sebe slobodno Bogu izručuje stavljajući na raspolaganje 'Bogu objavitelju potpuno i odano služenje uma i volje' i dajući slobodan pristanak objavi koju je On dao.«

⁷ Usp. Zborna molitva 18. nedjelje kroz godinu, u: *Rimski misal*, Zagreb, 1980., str. 303.

vjernika morao bi se dakle zrcaliti Kristov pogled; u njihovim riječima morala bi se prepoznati Kristova misao; vjernik bi, naime, svojim razmišljanjima i ponašanjem one s kojima živi i radi morao navesti na trag s kime se to on dnevno susreće u molitvi, koja je to i kakva osoba koja ga svojom blizinom i ljubavlju tako osvježava, krijepi i nosi, da usprkos svojim svakodnevnim i prigodnim križevima zrači ljubavlju i nadom; to ujedno znači da bi vjernik morao biti u svakoj prilici spreman i slobodan iznijeti razloge svoje nade (usp. 1 Pt 3, 15); u ovom slučaju, izravno i konkretno reći, zbog čega je upravo takav, a ne drukčiji, zašto se ponaša tako a ne drukčije.

Čovjek, naime, može živjeti drukčije samo ukoliko je motiviran osobnim odnosom prema određenoj osobi; ukoliko mu dotična osoba predstavlja otkriće i spoznaju vlastitog života; ukoliko u drugoj osobi, u njezinoj blizini nalazi, s jedne strane, određenu sigurnost i potvrdu svoje osobne vrijednosti, nadahnuće svojoj kreativnosti, te s druge strane, ukoliko sluti i osjeća kako bi tek u potpunom jedinstvu i zajedništvu volje i ljubavi s tom istom osobom mogao ostvariti najdublju čežnju svoga bića.

Pozitivna iskustva ljubavi i povjerenja među prijateljima, u odnosima između roditelja i djece, muža i žene prirodni su i naravni odraz milosne i nadnaravne ljubavi kojom Bog ljubi čovjeka i kojom bi čovjek Božjim darom mogao ljubiti Boga; taj pozitivan i blagotvorni odnos prijateljstva među ljudima kao sjena u odnosu na svjetlost upućuje na nadnaravnu i transcendentnu dimenziju čovjekove ljubavi koju u konačnici samo Bog može ispuniti. Iskustvo nesebične ljubavi među ljudima može i treba vjerniku pomoći da svoj život nedvosmisleno odredi kao život za Boga. Naime, sva ljudska iskustva ljubavi i predanja kao što su život prijatelja za prijatelje, roditelja za djecu, muža za ženu i obrnuto, u temeljnoj ljubavi i životu za Boga nalaze svoje konačno i potpuno opravdanje i ispunjenje. Da bi, naime, odnosi ljubavi i predanja među ljudima ostali čisti i čvrsti, moraju se neprestalno napajati i hraniti onim temeljnim odnosom ljubavi prema Bogu. Na to nas najrječitije upućuje Isusov primjer: On, kojeg Poslanica Hebrejima izričito naziva »Početnikom i Dopraviteljem vjere« (Heb 12, 2) svoje služenje i predanje ljudima živi u, odnosno, iz svog intimnog i sinovskog odnosa prema Ocu, tako da može reći svojim učenicima: »Kao što je Otac ljubio mene tako sam i ja ljubio vas« (Iv 15, 9). Iz Isusova potpuna jedinstva s Ocem i bezrezervnog predanja Ocu proizlazi njegova otvorenost prema svemu stvorenome, prema svima, na osobit način prema siromašnima i bolesnima. On, koji je prema novozavjetnom shvaćanju jedinstvena slika Božja (usp. 2 Kor 4, 4), biće u kojem tjelesno prebiva sva punina božanstva (usp. Kol 2, 9), ujedno je i Prvorodenac svakog stvorenja (Kol 1, 15). Isusov zaručnički odnos sa zajednicom svojih učenika (usp. Mt 9, 15; Mk 2, 19), njegovo predanje i »život za prijatelje« (Iv 15, 13), proizlaze i temelje se na intimnom zajedništvu ljubavi s Ocem.

Samo u vjeri kao životnom i osobnom odnosu povjerenja i predanja prema Bogu, čovjek može svoje postojanje shvatiti i u slobodi izabrati kao dar; samo u takvom osobnom i prijateljskom odnosu može naći dovoljno razloga i opravdanja da živi kao Božji dar za druge. Samo ona vjera koja se može usporediti s odnosom punim ljubavi i povjerenja prema voljenoj osobi može se nazvati živom vjerom, tj. onom vjerom od koje se živi. Živa vjera kao djelatni i plodni odnos ljubavi znači život; i samo kao život moguće ju je svjedočiti i prenositi.

Sindrom infantilne vjere

Upravo vjera shvaćena i življena kao konkretni odnos prema Bogu u svim područjima života može ponekad dospjeti u krizu. Vjernik može doći u situaciju kad mu se čini da je Bog koji mu u određenom trenutku toliko treba, za čijom blizinom iskreno čezne, najednom nestao, nema ga ili je jako daleko; može mu biti žao i može se ljutiti. Drugi puta može osjećati, da je Bog tu negdje blizu, ali je prema njemu ravnodušan, ne sluša ga i ne mari za njegov mali svijet; dakle, blizu je a opet daleko; može čak posumnjati, je li mu uopće stalo do njega; može se na njega srditi, može mu čak predbacivati što je pažljiviji prema onima koji to, po njegovom mišljenju, ne zaslužuju. Nadalje, može se dogoditi da netko ima na pameti da je Bog blizu ali ne osjeća potrebu da s njime zapodjene razgovor i podijeli svoje osjećaje i razmišljanja; nema volje »opterećivati ga« svojim doživljajima i problemima; naime, ne misli da bi time mogao popraviti svoje raspoloženje ili promijeniti svoju situaciju; u ovom slučaju dotični ne osjeća toliko ravnodušnost s Božje strane, koliko sa svoje; bezvoljan je, duhovno anemičan i apatičan.

Može se reći kako se u takvim i sličnim oblicima krize vjere mogu prepoznati određeni elementi infantilnog shvaćanja i doživljavanja Božjeg odnosa s čovjekom; iskustvo vjere svodi se isključivo na iskustvo određene duhovne ugođe i zadovoljstva. Postoje, dakako, u odnosu s Bogom trenuci koji se slikovito mogu opisati s doživljajem djeteta na prsima svoje majke ili na ramenima svoga oca; redovito su takva iskustva nježne brige i roditeljskog maženja vezani uz same početke duhovnog života; tako npr. apostol Pavao podsjeća vjernike u Korintu na početke kad su bili »nejačad u Kristu« i kad ih je hranio mlijekom (usp. 1 Kor 3, 1-2). Dakle, za mlada hnu dob u vjeri primjeren je i poseban Božji pristup čovjeku, ali izgleda nerazumno i neprirodno kad se netko nakon poodmakla puta s Bogom ponaša kao duhovno dojenče, kao razmaženo dijete koje plače kad ga tata ili mama spuste na zemlju i pozovu da sâm hoda. Čini se da je autor Poslanice Hebrejima također bio suočen s iskustvom nezrelosti u vjeri, kada piše naslovnice svoje poslanice, gotovo ljutito: »Pa trebalo bi doista da nakon toliko vremena već budete učitelji, a ono treba da tkogod vas ponovno poučava početnička počela kazivanjâ Božjih. Takvi ste: mlijeka vam treba, a ne tvrde hranek«

(Heb 5, 12). Neophodno je, dakle, da čovjek i u vjeri prohoda i odraste, da pred Bogom stoji na svojim nogama.

Od sindroma infantilne vjere može patiti ne samo pojedinac nego i zajednica, kako se to već jasno može uočiti u povijesti Božjeg odnosa s Izraelom. Jahve na samim počecima nosi Izrael »na orlovskim krilima« (Izl 19, 4); nosi ga također u svom krilu kao što dojilja nosi dojenče (usp. Br 11, 12; Iz 46, 3), no kad je Jahve stavio svoj narod na noge i pozvao ga da prođe kroz pustinju, narod je počeo mrmljati i prigovarati; počeo se okretati za egipatskim loncima i žaliti za ropstvom; nije bio spreman za napor i žrtvu; htio je do obećane zemlje i slobode prećacima, brzo i lako; zbog nestašice određenih dobara počeo je sumnjati, je li Jahve još uvijek s njime na putu.

Simptomi infantilne vjere pokazuju se upravo u otporu vlastitom odrastanju u vjeri; radi se o određenoj vrsti duhovne razmaženosti, kad se ne želi prihvatiti vlastiti dio odgovornosti za put kojim se prolazi; kad se pošto-poto hoće izbjeći odricanje, napor i žrtvu; kad se ne želi prihvatiti svoj novi životni kontekst, kao i životnu dob drukčiju od prethodne. Vjera kao živi odnos podrazumijeva, kako je već istaknuto, ne samo stajanje na svojim nogama, nego i hodanje svojim nogama. Ona također znači postupan rast i strpljivo napredovanje prema sve jasnijim i širim obzorima slobode za ljubav i predanje. Taj se rast ne očituje u osjećajima ugone i zadovoljstva, nego upravo suprotno; često je praćen doživljajima suhoće, samoće i duhovne boli, onime što mistici nazivaju iskustvom »tamne noći«. Bog, upravo po takvim iskustvima »tvrde hrane« vodi pojedince i zajednicu prema duhovnoj zrelosti i samostalnosti (usp. Heb 5, 14). Takva su iskustva presudna za duhovni karakter i za vjerničku osobnost pojedinca i zajednice. Život naš na ovom hodočasničkom proputovanju ne može biti bez kušnje, kaže sv. Augustin. »Rast naš ostvaruje se kroz kušnje. Nitko sebe ne poznaje ako nije kušan. Nitko ne može biti okrunjen, ako nije pobijedio. Nitko ne može pobijediti, ako se nije borio.«⁸ U različitim životnim pustinjama i kušnjama vjernik treba prepoznati milosnu priliku za pročišćenje i produbljivanje svojih odnosa s Bogom; u takvim se, naime, trenucima pokazuje snaga i ozbiljnost čovjekova odnosa s Bogom; dokazuje se vjernost i pouzdanje u Božja obećanja.

Vjera se hrani nadom

Može se, dakle, reći da put s Bogom neizbježno vodi i kroz životna razdoblja i situacije koje nalikuju pustinji, i upravo dar nade pomaže da se u vremenu prije konačnog ispunjenja izdrže i pravilno vrednuju nesavršenosti na koje se nailazi u životu. Nada nam doduše ne daje potonje upute za djelovanje, ali uzima

⁸ SV. AUGUSTIN, *Enarratio in Psalmos* 60, 2-3: CCL 39, 766.

ozbiljno odgovornost za svijet i ljude; ohrabruje nas da se suočimo sa zahtjevima ljubavi; daje nam svjetlost i snagu, hrabrost i pouzdanje da se u uvjetima i prilikama ovoga svijeta može zalagati za slobodan, pravedan, solidaran i čovjeka dostojan poredak.⁹ Treba istaknuti da je kršćanska nada rođena u točki proturječja, gdje se patnja, zlo i smrt susreću s budućnošću Isusa Krista koji je uskrsnuo.¹⁰

Kao što u slučaju vjere razlikujemo objektivnu i objavljenu istinu te subjektivno i osobno povjerenje u Boga (tj. ono u što vjerujemo i sâm čin vjere) tako i u pogledu nade, na sličan način, razlikujemo objektivnu nadu koja označuje ono čemu se nadamo (vječnu baštinu) i subjektivnu nadu koja je sâm čin nadanja. Raniero Cantalamessa za ovu posljednju kaže da je »snaga poticaja prema naprijed, nutarnji polet, proširenje duše, zalet prema budućnosti«.¹¹ Nada, kako kaže Katekizam Katoličke Crkve, »širi srce u iščekivanju vječnog blaženstva«.¹² Ona, s jedne strane »nagoni kršćanina da ne izgubi konačni cilj koji daje smisao i vrijednost njegovom životu i, s druge strane, nudi mu sigurno i duboko nadahnuće za svakodnevno zalaganje u preobrazbi stvarnosti da bi je učinio sličnom Božjem planu«.¹³

Joseph Ratzinger upozorava, kako kršćansku nadu treba jasno razlikovati od ideološkog optimizma, kako liberalnog, tako i marksističkog.¹⁴ Prvi se zasniva na vjeri u napredak putem evolucije i znanstvenog usmjeravanja ljudske povijesti, a drugi na vjeri u dijalektičko kretanje povijesti i napredak putem klasne borbe i revolucije. Isto tako treba napomenuti da prirođeni, naravni optimizam treba razlikovati od ideološkog optimizma te ga se ne smije s njime zamijeniti, kao što ga se ne može izjednačiti ni s kršćanskom nadom. Takav, naime, optimizam spada u naravnu psihološku dispoziciju i može se jednako povezati s kršćanskom nadom kao i s ideološkim optimizmom, ali se po sebi ne može poistovjetiti ni s jednim niti s drugim.

Za ideologizirani optimizam koji u jednoj i drugoj varijanti predstavlja za-pravo sekularizaciju kršćanske nade, može se reći da u konačnici počiva na prijelazu od transcendentnog Boga na Boga »povijesti«. Cilj takvog optimizma je

⁹ Usp. ZA BUDUĆNOST U SOLIDARNOSTI I PRAVDI. Riječ Vijeća Evangelike Crkve u Njemačkoj i Njemačke biskupske konferencije o gospodarskim i socijalnim prilikama u Njemačkoj, Zagreb, 1998., str. 45.

¹⁰ Usp. V. BOLDAN, *Nada*, u: *Suvremena katolička enciklopedija*, Split, 1998., str. 641.

¹¹ R. CANTALAMESSA, *Hvalospjev Duha. Razmišljanja o himnu »O dodi Stvorče«*, Jelsa, 1998., str. 212. J. Moltmann također smatra da je nada kretanje a ne mjesto, dinamična a ne statična, napetost prema budućnosti a ne mir u sadašnjosti; usp. V. BOLDAN, nav. dj., str. 641.

¹² KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE, Zagreb, 1994., br. 1818.

¹³ IVAN PAVAO II., *Tertio millennio adveniente*, Zagreb, 1994., br. 46.

¹⁴ Usp. J. RATZINGER, *Auf Christus schauen. Einübung in Glaube, Hoffnung, Liebe*, Freiburg im Breisgau, 1989., str. 48-52.

utopija konačnog i jednom zauvijek slobodnog i sretnog svijeta, jedno savršeno društvo, u kojem je povijest postigla svoj cilj i objavila svoju božanstvenost. Bliži cilj koji nam jamči pouzdanost daljnjeg cilja, je uspjeh da smo nešto mogli učiniti (*Erfolg unseres Machen-Könnens*). Cilj pak kršćanske nade je kraljevstvo Božje, tj. sjedinjenje svijeta i čovjeka s Bogom, činom božanske moći i ljubavi. Bliži cilj koji nam pokazuje put i potvrđuje ispravnost velikog cilja, trajna je prisutnost te ljubavi i moći koje nas prate u našem djelovanju i nastavljaju tamo gdje mogućnosti našeg djelovanja svršavaju. Nutarnje opravdanje za »optimizam« je logika povijesti koja ide svojim putem i neizbježno tjera prema svome cilju; opravdanje kršćanske nade je utjelovljenje Božje Riječi i ljubav u Isusu Kristu. Drugim riječima: cilj ideologizirane nade je u konačnici uspjeh u kojem smo ostvarili naše vlastite želje i planove, dok je cilj kršćanske nade dar, dar ljubavi koji će nam biti darovan povrh svega našeg djelovanja. Dok je budućnost s kršćanskog motrišta prvotno dar, odnosno plod suradnje ljudske slobode i Božje milosti, dotle je u ideologiziranom optimizmu ona isključivo logička posljedica naše sposobnosti predviđanja i projiciranja.

Kršćanin je, kako kaže kardinal Franjo Kuharić, realist. »On ne živi od nekakvih utopija, nego gradi svoju vjeru i povjerenje, na vjeri u smisao života, u Božji plan s čovjekom, u vječnu budućnost i zna da u viziji vječne budućnosti Bog vodi njegov život te da je zbog toga opravdana njegova nada. ... Ako me Bog ljubi, onda će voditi i moj život, pa makar i kroz kušnju. No, znam da ga vodi jednom savršenom cilju koji je kraljevstvo nebesko.«¹⁵

Posebnost kršćanske nade i njezinu različitost u odnosu na svaki drugi pojam nade, moguće je prema Cantalamessi razumjeti jedino ako ju se promatra u intimnom odnosu s Duhom Svetim.¹⁶ Duh Sveti je prema riječima Ivana Pavla II. upravo zato i darovan Crkvi »da bi po njegovoj moći sva zajednica naroda Božjega, makar tako razgranata i toliko različita, ustrajala u nadi, u onoj nadi u kojoj 'smo spašeni'« (usp. Rim 8, 24).¹⁷

Treba podsjetiti da nada, kao uostalom vjera i ljubav, spadaju u teološke kreposti ne samo po tome što imaju Boga za svoj cilj nego što je Bog i njihovo počelo; Bog, dakle, nije samo objekt nade, nego i njezin uzrok; on je taj koji je uzrokuje i ulijeva u čovjekovo srce. Duh Sveti je upravo »čuvar nade u čovjekovu srcu.«¹⁸ On ne samo da čuva nadu u čovjekovu srcu, nego je također obrazlaže i opravdava; brani je pred »tužiteljem« o kojem govori Pismo: »Zbačen je tu-

¹⁵ F. KUHARIĆ, *nav. dj.*, str. 19.

¹⁶ Usp. R. CANTALAMESSA, *nav. dj.*, str. 212.

¹⁷ IVAN PAVAO II., *Dominum et vivificantem*, Zagreb, 1987., br. 66.

¹⁸ *Isto*, br. 14; usp. A. TAMARUT, *Duh Sveti – čuvar nade u čovjekovu srcu*, u: *ISTI, Bog – otac i majka*, Zagreb, 2002., str. 79- 86.

žitelj braće naše koji ih je dan i noć optuživao pred Bogom našim« (Otk 20, 10). Naime, jedna od glavnih opasnosti na duhovnom put jest klonuti pred ponavljanjem istih grijeha i naizgled pred beskorisnim ponavljanjem odluka i ponovnih padova. »Tužitelj«, nas, naime, želi obeshrabriti u nadi, poljuljati naše povjerenje i pouzdanje u Boga te nas, namećući nam kompleks krivnje i grijeha, natjerati u beznade i očaj. Suprotno tome, Duh Sveti nam daje sigurnost da je ljubav Božja izlivena u naša srca (usp. Rim 5, 5); uvjerava nas da je Bog naš otac i saveznik, a ne neprijatelj naše radosti i ljudskog ostvarenja. Nekada je, veli Cantalamessa, »grijež« (i po njemu Sotona) uzimao za izliku zapovijed (»moraš!) ili pak zabranu (»ne smiješ!) da u čovjeku raspiri požudu i s njom tjeskobu (usp. Rim 7, 7). Sada, dolaskom Kristove milosti, izlika mu je oduzeta, jer se Bog ne ograničava da kaže čovjeku da čini ili ne čini neku stvar, nego je čini s njim.¹⁹ »Bog u svemu na dobro surađuje s onima koji ga ljube, s onima koji su odlukom njegovom pozvani« (Rim 8, 28); on u svojoj dobrohotnosti izvodi u nama »i htjeti i djelovati« (Fil 2, 13).

Duh Sveti iz kojeg proizlazi naša nada, Duh je obećanja (Obećanje: Dj 2, 39), ali ne tek obećanja u statičkom smislu, nego snaga obećanja; to je onaj koji nam daje zamijetiti mogućnost slobode, autentične prostore života, osjetiti težinu i nepodnošljivost ropstva te nas potiče da se angažiramo u slamanju zla i usmjerimo prema slobodi sinova Božjih.²⁰ On nam i u kušnjama pribavlja radost: »Sam Duh susvjedok je s našim duhom da smo djeca Božja, ako pak djeca, onda i baštinici, baštinici Božji, a subaštinici Kristovi, kad doista s njime zajedno trpimo, da se zajedno s njime i proslavimo« (Rim 8, 16).

Nada je, dakle, dar Duha onima koji se u vjeri otvaraju Kristu, kako bi usprkos svim nevoljama ustrajali u ljubavi i povjerenju prema Bogu te konačno ušli u kraljevstvo Božje (usp. Dj 14, 22), u »posjedovanje slave Gospodina našega Isusa Krista« (2 Sol 2, 14). U tom smislu ona je »pouzđano i čvrsto sidro duše« koje prodire tamo »kamo je kao preteča za nas ušao Isus«; po njoj, na neki način, zalazimo u »unutrašnjost iza zavjese« (Heb 6, 19-20).

Vjera nalazi svoj izraz u ljubavi

Vjera i nada se temelje prvenstveno na iskustvu ljubavi: »Mi smo upoznali ljubav koju Bog ima prema nama i povjerovali joj« (1 Iv 4, 16). Upoznati ovdje očito nema prvotni smisao, steći teoretsko znanje o nečemu, kao što ni povjеровати ne znači tek razumom prihvatiti određenu istinu; *upoznati ljubav* ovdje prvenstveno znači doživjeti, odnosno, iskusiti ljubav, dok *povjеровати ljubavi*,

¹⁹ R. CANTALAMESSA, *nav. dj.*, str. 297.

²⁰ Usp. J. MOLTMANN, *Lo Spirito della vita*, Brescia, 1994., str. 18; 92sl; 190.

znači, na sličan način, ljubavlju uzvratiti: ljubimo jer smo doživjeli ljubav: »kao što sam ja ljubio vas tako i vi ljubite jedni druge« (Iv 13, 34). U Prvoj Ivanovoj poslanici nalazimo odgovor na pitanje, odakle počinje i u čemu se zapravo sastoji ljubav: »U ovom je ljubav: ne da smo mi ljubili Boga, nego – on je ljubio nas i poslao Sina svoga kao pomirnicu za grijehе naše« (1 Iv 4, 10).

Na iskustvu Božje ljubavi prema nama počiva ponajprije naša ljubav prema samima sebi kao pretpostavka ljubavi prema bližnjima. Kao Božji izabrani sinovi i kćeri (usp. Ef 1, 4-5), osjećamo se slobodno, sigurno i zadovoljno; znamo kome i za koga živimo (usp. Rim 14, 7-8); u Božjoj ljubavi i radosti nalazimo potpuni smisao i ispunjenje svoga života (usp. Mt 25, 21); u njegovoj vječnoj i neopozivoj ljubavi krije se naše dostojanstvo i konačna vrijednost. Ljubav prema samima sebi utemeljena na iskustvu Božje ljubavi prema nama širi naše srce prema bližnjima, otvara nas za zajedništvo i prijateljstvo.

Naime, vjera kao sinovski i prijateljski odnos prema Bogu nužno traži svoj izraz u ljubavi prema bližnjemu: »Ljubimo jedni druge jer ljubav je od Boga; i svaki koji ljubi, od Boga je rođen i poznaje Boga« (1 Iv 4, 7). Ljubiti bližnje ljubavlju koju je Bog po svome Duhu izlio u srca naša (usp. Rim 5, 59), prvenstveno znači, prepoznati u bližnjima Božje prebivalište; s Bogom se radovati njihovom postojanju, i na taj način sudjelovati u otkupljenju svijeta od zavisti i ljubomore, sebičnosti, netrpeljivosti i mržnje; u njihovoj različitosti prepoznati domišljatost i bogatstvo Božje ljubavi i prema nama samima. Naime, bližnji su nam darovani da bismo mogli ostvariti u sebi bogolikost, da bi se po ljubavi prema bližnjima u nama ostvario božanski život. Svaki čovjek je neka vrsta gorućeg grma iz kojeg nam se Bog nastavlja objavljivati, a bližnji u potrebi je povlašteno mjesto susreta s Kristom, svojevrсни sakrament: »Što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste« (Mt 25, 40). U tom svjetlu sv. Leon Veliki kaže: »Gospodin se ni jednoj pobožnosti vjernika toliko ne veseli koliko toj koja obogaćuje njegove siromahe. Gdje zatekne brigu za milosrđem, tu raspoznaje sliku svoje naklonosti.«²¹

U ljubavi prema bližnjima otkrivamo sami sebe: stvoreni na sliku Božju, stvoreni smo za ljubav. Bog nas je stvorio da budemo njegova radost i užitak, ali i da, zahvaljujući zbog milosti Božje koja nam je dana u Kristu Isusu, možemo poput apostola Pavla jedni drugima reći, »radosti moja i vjenče moj« (Fil 4, 1). Čovjek je, naime, Božje nadahnuto djelo; Bog Otac nadahnua se u stvaranju svijeta i čovjeka svojim Sinom, Vječnom Riječi (usp. Ef 1, 4-6; Kol 1, 16). Čovjek je, prema tome, odraz unutartrinitarnih božanskih odnosa, plod Očeve ljubavi prema Sinu u Duhu Svetomu. Upravo u tom svjetlu treba čitati i riječi sv. Pavla:

²¹ SV. LEON VELIKI, *Sermones*, 10, 4: PL 54, 300; cit. prema: Časoslov rimskog obreda, sv. II., Zagreb, 1984., str. 216.

»A svi mi, koji otkrivenim licem odrazujemo slavu Gospodnju, po Duhu se Gospodnjem preobražavamo u istu sliku – iz slave u slavu« (2 Kor 3, 18).

Ljubiti znači moći bližnjega sobom darovati i moći biti bližnjim obdaren; ljubav je dar i uzdarje; u takvom shvaćanju ljubavi, ulagati u sebe znači ulagati istovremeno i u svoje bližnje; raditi na sebi znači truditi se da budem što ljepši i korisniji Božji dar za druge. Isto tako, pomagati drugima, poticati njihov rast, znači i osobno obogaćenje; bližnji je na neki način dio nas samih, naš vlastiti produžetak. Kada na Crkvu primijenimo sliku tijela, uloga i značenje ljubavi postaju još jasnije. Ljubav je ona koja udove povezuje sa svojom glavom i međusobno. Ako u ljubavi zataji jedan ud, trpi cijelo tijelo. Ljubav je povezana s odgovornošću za druge; kao ud odgovoran sam za život cijelog tijela.

Ljubav je domišljata, i jedino ona nikada ne prestaje (usp. 1 Kor 13, 8); u njoj se kriju neograničene mogućnosti stvaranja. Tko ljubi ne dosađuje se i ne ponavlja. Odrediti svoj život kao ljubav znači neprestalno stvarati prilike da se u nama i u našim bližnjima očituje Božja moć i snaga. U tom svjetlu i opraštanje ima značajnu ulogu. Oprostiti, naime, znači sudjelovati na Božjoj svemoći; nikada ne odustati od borbe za slobodu ljubavi u sebi i bližnjima.

Tko iskreno ljubi, nikad neće pomisliti da ljubljenju osobu potpuno poznaje, naprotiv, promatrat će je kao dragu tajnu, bit će otvoren za njezin rast i promjene; radovat će se njezinim preobraženjima. Ljubav se, naime, uvijek nada i iščekuje; ona ne poznaje kraj. S onima koje volimo ne možemo raspolagati. Ljubav, naime ne gospoduje, nego služi, ne iznuđuje, nego vjeruje i nada se.²² U tom smislu Jürgen Moltmann smatra da Božja zapovijed »Ne pravi sebi lika ni obličja« (Izl 20, 4) ne vrijedi samo za Boga, nego i za njegovu sliku na zemlji.²³ Prema njegovu mišljenju, čovjek definiran i utvrđen, prema kojemu se postupa prema slikama i prema predrasudama, prosuđivani čovjek jest *izdan* čovjek. »Njemu se ne daje sloboda ni budućnost, niti šansa. On mora biti takav kakvim ga mi hoćemo imati. On je dogotovljen; on je na kraju.«²⁴ Ljubav, međutim oslobađa od svake slike, navodi Moltmann misao Maxa Frischa, te nastavlja: »To je ono uzbudljivo i pustolovno, da s ljudima koje ljubimo, najmanje možemo reći kakvi su i što su. Kao što je Bog tajna, neograničen, pun svih mogućnosti, tako je nedohvatljiv i čovjek kojega ljubimo. Samo ljubav ga tako podnosi.«²⁵ Čovjek je naime eshatološko biće i samo dotle ostaje otvoren budućnosti, dok ga nosi nada u ono što tek treba biti (usp. 1 Iv 3, 2).

²² Usp. A. TAMARUT, *Smijem biti slab. Teologija za svaki dan*, Zagreb, 2000., str. 198.

²³ J. MOLTSMANN, *Tko je »čovjek«?*, Zagreb, 1982., str. 18sl.

²⁴ *Isto.*

²⁵ *Isto.*

Zaključak

Čovjek stvoren na sliku Božju stvoren je za dijalog s Bogom. Samo je čovjek stvorenje kome Stvoritelj govori, koje ga čuje i odgovara mu. Ta je posebnost istaknuta i u dogmatskoj konstituciji Drugog vatikanskog sabora o božanskoj objavi kad se kaže, kako nevidljivi Bog »u bujici svoje ljubavi zapodijeva razgovor s ljudima kao prijateljima i s njima druguje da ih pozove u zajedništvo sa sobom i da ih u nj prigrlji.«²⁶

Na temelju Božjeg odnosa prema čovjeku, čovjek je pozvan odrediti svoj odnos prema Bogu, što znači da i čovjek može i treba razgovarati s Bogom kao svojim prijateljem; kao što je Bog izabrao čovjeka za prijatelja, tako Božjim darom slobode i čovjek može Boga izabrati za prijatelja; kao što se Bog raduje čovjeku i za njim čezne, tako se i čovjek može i treba radovati Bogu i za njim čeznuti. Vjera kao prijateljstvo jedini je primjereni čovjekov odgovor Bogu. Tako shvaćena vjera ne proizlazi iz straha i neke neobjašnjive neosobne nužnosti, nego iz osobne Božje blizine i ljubavi koja se očituje u čovjekovoj bogosličnosti, tj. u mogućnosti da i čovjek slobodno izabere Boga za svoga prijatelja te u bliskom odnosu s njime ostvari ljubav kao svoj životni poziv. Vjera kao prijateljstvo nužno podrazumijeva cjelovit, osobni i kreativni odnos prema Bogu. Čovjek treba uzvratiti Bogu iskrenim i dinamičnim životom, onim što jest, dušom i tijelom, umom i srcem, uvijek primjerenom svojoj životnoj dobi i konkretnim okolnostima u kojima živi. Čovjek je, naime, dinamična a ne statična slika Božja, što znači da u vjeri može i treba rasti poput gorušičinog zrna (usp. Mt 13, 31-32; 17, 20). Rast u vjeri se pak ne očituje u osjećajima duhovne ugone i zadovoljstva, nego upravo suprotno; često ga prate osjećaji suhoće, samoće i duhovne boli, tzv. »tamne noći«. Bog, naime, želi da čovjek kao njegov sugovornik i prijatelj, kao biće darovane i izabrane blizine, stoji pred njim na svojim nogama.

Na hodočašću u budućnost vjera se hrani nadom; nada je pak dar Duha onima koji se u vjeri otvaraju Kristu, kako bi usprkos svim nevoljama ustrajali u ljubavi i povjerenju prema Bogu te konačno ušli u kraljevstvo Božje (usp. Dj 14, 22), u »posjedovanje slave Gospodina našega Isusa Krista« (2 Sol 2, 14). Duh Sveti nam daje sigurnost da je ljubav Božja izlivena u naša srca (usp. Rim 5, 5), ljubav koja i nas čini sposobnima da ljubimo Boga i bližnje. Ljubiti pak bližnje ljubavlju koju je Bog po svome Duhu izlio u naša srca prvenstveno znači, prepoznati u bližnjima Božje prebivalište; s Bogom se radovati njihovu postojanju te na taj način sudjelovati u otkupljenju svijeta od zavisti i ljubomore, od sebičnosti, netrpeljivosti i mržnje.

²⁶ *Dei Verbum*, br. 2.

Summary

ICONOLOGICAL FOUNDATIONS OF FAITH

Faith As Friendship With God

The author points out that faith is a gift of reciprocity, the potential for man to reply to God for the gift of life. Namely, man is called to define his relationship with God on the basis of God's relationship with man. Having founded our reflection on the Bible where man is the image of God, that is, a friend of God, the author emphasises that man's relationship with God has to be whole, personal and creative.

The author's opinion is that man can choose to live differently in so much as he is motivated by a personal relationship towards another person, in so much as that person is a revelation and recognition of his private life, and in so much as in the person's proximity finds a particular security and confirmation of its own values as well as inspiration for its creativity, and that it senses and feels, that only in complete unity and in unity of the will and love can there be realised the inner most longing of its being. The author believes that only faith that can be compared with a relation offering the fullness of love and a trust towards the liked person can be called a living faith, i.e. a faith from which one can live.

Faith as a live and dynamic reality includes growth and advancement that are sometimes slowed and even endangered by different forms of inner resistance. Sometimes this refers to an infantile understanding and experience of God's relationship with man; such an experience of faith is reduced exclusively to an experience of pleasure and satisfaction. On the pilgrimage towards the future, faith is fed by hope. It is a gift of the Spirit; encouraging us to come to terms with the expectations of love and that we not become discouraged and come to a halt, due to the recurrence of the same transgressions followed by a repetitive decision and recurrence of our transgressions.

Finally, the author emphasises that a son-like and friendly relationship with God essentially seeks its own expression in love of neighbour. To love one's neighbour with the love that God has instilled in our hearts through the outpouring of his Spirit (cf. Rom 5:5), means recognising in our neighbour God's abode. It also means to rejoice with God because of their existence and therefore cooperating in the redemption of the world from envy, jealousy, selfishness, intolerance, and hatred. The one who loves in an honest manner, argues the author, will never conclude that he has completely fathomed the person. On the contrary, he will observe the person as another secret, and will be open for growth and change. He will rejoice in his transformation.

Key words: *faith, friendship, life, hope, love, image of God, growth.*